

Jesper Juul

Sinu tark laps

Mida peab iga lapsevanem teadma lastekasvatusest
ja suhetest lapsega 21. sajandil

Väike Vanker⁺

Jesper Juul

Sinu tark laps

Jesper Juul

Sinu tark laps

Mida peab iga lapsevanem teadma
lastekasvatusest ja suhetest
lapsega 21. sajandil

 Väike Vanker

Tõlgitud raamatust: Jesper Juul „Your Competent Child: Toward New Basic Values for the Family”

Copyright © Jesper Juul 1995

Published by agreement with Leonhardt & Høier Literary Agency A/S, Copenhagen

Jesper Juuli koduleheküljed asuvad aadressil:

www.family-lab.com

www.jesperjuul.com

www.familylab.at

www.familylab.de

Tõlkija: Reet Hiiemäe

Toimetaja: Mari Tuul

Korrektor: Anu Seppa

Küljendus: Kristiina Rosina/MOMO

Tõlke autoriõigus: Reet Hiiemäe, Väike Vanker, 2010

Autoriõigus: OÜ Väike Vanker, 2010

Tõlke kõik õigused kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku eelneva kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehaanilisel, elektroonilisel ega muul viisil.

Kirjastus Väike Vanker teavitab Teid e-posti teel iga uue raamatu ilmumisest, kui registreerite: <http://raamatud.print.ee/registreeri>

ISBN 978-9949-9016-4-7

Sisukord

Tänuõnad	8
Sissejuhatus	9
1. peatükk	
Pereväärtused	15
Perekond kui võimustruktuur	18
Definitsioonid	19
Kasvatusemeetodid	19
Jonniiga	20
Teismeiga	21
Teismeliste mässumeelsus	22
Piiride seadmine	22
Ühtsus	23
Resoluutsus	24
Tagajärjed	24
Õigus	26
Demokraatlik vahemäng	27
Perekondliku koostöömimise protsess	28
Konflikt	31
Võrdsus	31
Lugupidamine ja aktsepteerimine	32
Nõudmised	33
Võrdse austuse kogukond	34

2. peatükk

Lapsed teevad koostööd!	36
Põhikonflikt	36
Koostöö	38
Isiklik terviklikkus	46
Konflikt isikliku terviklikkuse ja koostöö vahel	62
Psühhosomaatilised sümptomid	69
Destruktiivne ja ennasthävitav käitumine	71

3. peatükk

Eneseaustus ja enesekindlus	77
Definitsioonid	78
„Vaata mind, emme!“ Märgake laste vajadust märkamise järele	82
Tunnustus ja hinnangud	87
Väärtustunde tekitamine lastes	90
„Nähtamatud“ lapsed	95
Miks muutuvad lapsed „nähtamatuteks“?	97
Nähtamatust nähtavaks	100
Vägivald on vägivald	101
Täiskasvanute eneseaustus	108

4. peatükk

Vastutus, vastutuse võtmine ja mõjuvõim	110
Definitsioonid	110
Esimene samm on kõige raskem	114
Vanemlik vastutus ja mõjuvõim	116
Laste isiklik vastutus	121
Mina-keel	126
Vastutav, kuid mitte üksi	129
Vastutus <i>versus</i> teenindamine	134

5. peatükk

Laste sotsiaalne vastutus	141
Praktiline vastutus	144
Ülevastutavad lapsed	148
Vastutusega üksi	155
Vanemlik mõjuvõim	159
Koostoimimine	161
Mõjuvõimu vastutustundlik kasutamine	166

6. peatükk

Piirid	174
Loobumine rollidest	175
Piiride kehtestamine	179
Kui piiride kehtestamine läheb viltu	182
Sotsiaalsed piirid	186
Sotsiaalsed piirid ja suuremad lapsed	190

7. peatükk

Teismeliste lastega pered	192
„Kasvatamiseks“ on juba liiga hilja	194
Lapsevanemad ja nende kaotusvalu	198
Lapsevanemate omavaheline suhe	202
Kes otsustab?	202
Kui edu on juba peaaegu saavutatud	208

8. peatükk

Lapsevanemad	211
Erinevus	212
Jagatud juhtimine	218
Paarisuhe ja lapsevanemaks olemine	219
Vastastikkus näitab võrdset austust	222

Tänu sõnad

Selle raamatu teooriad ja näited on välja kasvanud minu tööst Taanis asuvas Kempleri Instituudis (*Kempler Institute of Scandinavia*). Soovin siiralt tänada doktor Walter Kemplerit ja teisi selle instituudi töötajaid inspiratsiooni ja raugematu usu eest minusse kõigil neil aastail, mil minu usk enesesse oli väga nõrk.

Minu tänu kuulub ka paljudele peredele üle maailma, kes lubasid mul osa saada oma isiklikust elust. Mul on piinliku selgusega meeles hoiakud ja eelarvamused, mis mul olid enne esimest kohtumist nendega. Tänan peresid Jaapanist ja islamimaadest, Horvaatia põgenikelaagrite perekondi, kus mõlemal lapsevanemal on erinev etniline taust, ning alkoholiprobleemiga Ameerika peresid.

Minu täiskasvanud poeg, kes on nüüd kahekümne kuue aastane, aitas mul saadud kogemused igapäevaellu tuua. Ta tegi seda nii, nagu suudab ainult see, kes otsib ise ausalt ja avatult oma teed. Sama kehtib minu abikaasa kohta – juba oma pelga olemasoluga paneb ta mind ikka ja jälle silmitsi seisma kõige sellega, mille kohta ma iga kord loodan, et see on viimane jäänuk minu lapsikust enesekesksusest.

Sissejuhatus

Nagu paljud teised minuealised, taipasin ka mina juba kahekümnendate eluaastate alguses, et midagi on viltu levinud arusaamaga perest ja lastekasvatusest. See miski oli viltu olnud meie vanemate ajal ning juba mitmeid põlvkondi enne neid.

Alles kümme aastat hiljem, töötades pereterapeudina nn halvasti kohanevate laste ja noortega ning tehes rühmatööd üksikemadega, mõistsin, et minu hoiakud pereelu ja lastekasvatuse kohta pole sugugi paremad kui mu vanemate omad. Õigupoolest olid mõlemal mõtteviisil ühed ja samad nõrgad küljed. Esiteks polnud meie käsitlused eetilised. Teiseks lähtusid need ärritavast ja vastandavast eeldusest, mille järgi ühel inimesel on õigus, kuna tema tegusid ajendavad õiged hoiakud, ja teisel inimesel pole õigus, kuna tema hoiakud on valed.

Samasugust kalduvust vastandada tajusin ka kolleegide ja klientide tagasisidest. Mõned neist leidsid, et ma saan oma tööga hästi hakkama, teised arvasid vastupidist. Arvasin oma naiivsuses, et seni, kuni esimene rühm on ülekaalus, võin end kindlalt tunda. Läks tükk aega, enne kui aru sain, et oleksin pidanud kuulama hoopis vastasleeri. Ma ei teinud seda aga enne, kui sain isaks ja pidin silmitsi seisma iseenda ebakompetentsusega. Sellest hetkest algas minu tegelik väljaõpe, kõik eelnenu oli vaid ettevalmistav treening.

Enne isakssaamist uskusin ma, et pereelule võiks olla omane mõistmine ja tolerants ning et vanemate ja laste vahel peaksid valitsema demokraatlikud suhted. Minu usk oli vastand moraliseerivale, sallimatule ja kontrollivale kasvatusviisile, mis teadaolevalt hävitab laste enesehinnangut ja elurõõmu.

Ent pojaga koosolemine ja igapäevatöö lastega peredega avasid järkjärgult mu silmad. Nägin, kui pealiskaudsed mu arvamused tegelikult on. Meie arusaamad laste rollist peres ja ühiskonnas on võrreldes minu noorusajaga vaieldamatult muutunud. Meie arusaam inimloomusest, karistamismeetodid ja suhtumine kasvatuslikesse ja ühiskondlikesse moraalinormidesse on muutunud inimlikumaks ja vähem piire seadvaks. Peagi hakkasin endale teadvustama kaht asjaolu. Need pakkusid mulle tõsist mõtteainet nii töös kui isiklikus plaanis.

Esiteks nägin pedagoogi ja superviisorina sageli, et lapsevanemad on hädas. Nad tulid terapeudi vastuvõtule ja rääkisid seal oma probleemidest lastega, kuid lahkusid sealt tundega, et nad on läbi kukkunud ning veel tegutsemisvõimetumad ja ebaadekvaatsemad kui enne. Ka terapeudid said neilt kokkusaamistelt kaasa abituse ja ebadädevuse tunde. Amet kohustas neid aga klammerduma traditsioonilise psühholoogia külge ehk siis tegelema pigem vigade otsimise kui võimaluste väljaselgitamisega.

Teiseks nägin pereterapeudina, et kõige enam kannatavad meie oskamatuse tõttu lapsed ja noored. Me paneme ikka veel laste õlgadele vastutuse, mida vaid vähesed lapsevanemad, poliitikud, pedagoogid või terapeudid on valmis vabatahtlikult enda kanda võtma. Me ei tee seda sugugi halva pärast – vastupidi, me armastame oma lapsi ja usume, et selleks, et nad saaksid areneda, on neil vaja sellist vastutust kanda. Meie loogika on aga vildakas. Ekslik on juba meie arusaam sellest, milliste olenditega meil laste puhul tegemist on.

Rootsi psühholoog Margaretha Berg Brodén on väljendanud seda ideed ühe lausega, sellest sain ka inspiratsiooni selle raamatu pealkirjaks: „Võib-olla oleme me valesti aru saanud: võib-olla on lapsed kompetentsed.“ (*More og barn i Ingenmandslan*, „Ema ja laps eikellegimaal“, Kopenhagen, 1992). Brodén jõudis selle äratundmiseni, uurides teadlasena imiku ja tema vanemate koostoimimist. Mina pole uurija, vaid praktik, ning minu töö puudutab igas eas laste ja vanemate koostoimimist. See tõttu lähenen ma Brodénile tähelepanekule veidi teisest vaatenurgast.

Minu arvates oleme me teinud otsustava vea sellega, et arvame, nagu poleks lapsed sünnist saati tõelised inimesed. Nii teaduslikus kirjanduses kui käsiraamatutes kaldume suhtuma lastesse kui kellessegi, kes neist saada võib, mitte kui kellessegi, kes nad juba on. Me võtame lapsi kui asotsiaalseid „poololendeid“. Sellest tulenevalt eeldame me esiteks, et meie, täiskasvanud, peame nad allutama oma jõulisele mõjutamisele ja manipuleerimisele, ja teiseks et enne kui saame hakata lapsi kohtlema kui võrdseid ja tõelisi inimesi, peavad nad jõudma mingisse teatud ikka.

Ehk teisisõnu, täiskasvanud peavad leidma moodused, kuidas kasvatada lapsi nii, et need õpiksid käituma tõeliste (ehk siis täiskasvanud) inimestena. Selleks oleme välja arendanud teatud kasvatusmeetodid ning paigutanud need mõttelisele skaalale, mille ühes otsas on „lubav“ ja teises otsas „autoritaarne“. Me pole aga kunagi kahelnud selles, kas meie arusaam laste olemusest põhimõtteliselt paika peab.

Käesolev raamat seab eeltoodud arusaama kahtluse alla. Mina usun, et enamik sellest, mida me traditsiooniliselt mõistame termini „kasvatus“ all, on ühtaegu nii ebavajalik kui ka otseselt kahjulik. See on kahjulik mitte ainuüksi lastele, vaid mõjub pärssivalt ka täiskasvanutele, takistades nende kasvu ja arengut. Veelgi enam, sellel on laastav mõju ka laste ja vanemate vaheliste suhetele. Kui me ei sea „kasvatuse“ terminit kahtluse alla, vaid jätkame selle järgimist, siis tekitame nõiaringi, mis moonutab meie arusaamist ka haridusest, tugiteenustest ning laste ja perede sotsiaalpoliitikast.

Veerandsada aastat tagasi andis minu põlvkond oma panuse, et luua illusoorne distants „mina“ ja „ühiskonna“ vahel. See oli loogiline, me püüdsime ju vastanduda võimule. Selle lõhe loomine on kestnud juba aastaid ja muutub nüüd üha ohtlikumaks.

On võimalik, et just praegusel ajal vastab rohkem kui kunagi varem tööle äratundmine, et viis, kuidas me käitume oma lastega, määrab kogu maailma tuleviku. Ligipääs infole on suurenenud sedavõrd, et ei saa enam loota, et meie variserlik suhtumine lastekasvatusse jääb avastamata – et

me võime jutlustada maailmapoliitika kontekstis ökoloogiast, humaansusest ja vägivallatusest, kuid samas kohelda oma lapsi vägivaldselt.

Mul on olnud mitu aastat võimalus reisida ja töötada erinevates kultuurides. Need reisid on mind veennud, et muutused, mis on toimunud laste ja vanemate vahelistes suhetes Skandinaaviamaades, võiksid olla eeskujuks ka teistele riikidele.

Tõsi, põgusal vaatlusel võib tunduda, et Skandinaaviamaade lapsevanemad käituvad lastega selgrootult, irratsionaalselt ja kerglaselt. Sügaval sisimas kannavad need suhted aga seemet, millest on võrsumas miski, mida võib nimetada kvanthüppeks inimkonna arengus. Esmakordselt ajaloos on täiskasvanud hakanud tõsisemalt kaaluma, et inimolendil võiks olla võõrandamatu õigus isiksuskule arengule ilma dogmade ja autoritaarsuseta. Esmakordselt on meil alust uskuda, et iga üksikisiku vabadus ei kujuta endast ohtu kogukonnale, vaid aitab hoopis kaasa kogukonna kui terviku elujõu kasvule.

Täiskasvanud ja lapsed suhtlevad omavahel väga erineval moel. Võib märgata tohutuid erinevusi nii Euroopa ja Ameerika perekondade vahel, kui ka mõlema maailmajao sees. Põhja-Euroopa pered erinevad Lõuna-Euroopa ja endise idabloki peredest. Isegi ühe ja sama maa regioonides võib täheldada märkimisväärseid erinevusi. Loomulikult mängivad kultuur, poliitiline ajalugu ja uskumused rahvusliku eneseteadvuse kujunemisel olulist rolli. Külalised teistest riikidest panevad selliseid uskumusi sageli tähele. Ma olen kuulnud Taani sisserännanuid märkimas, et nad ei soovi kasvatada oma lapsi taanlaste moodi. Samas paneb taanlasi nõrddima see, milliseid füüsilisi vahendeid kasutavad lõunaeurooplased oma peredes.

Juba selliste erinevustega üksi on küllalt raske toime tulla, kuid üldine suund on ju luua mitmerassilisi paljurahvuselisi ühiskondi, eriti Ameerika Ühendriikides. Minu arvates on oluline näha nende kultuurist tingitud stiilide taha. Perekonna ühiskondlik tähtsus võib kultuuriti erineda, kuid selle eksistentsiaalne tähtsus on kõikjal sama. Nauding, mida meile

pakub konstruktiivne ja eluterve suhtlemine, ja valu, mis kaasneb destruktiivsete suhetega, ei sõltu sellest, kus me elame.

Oma raamatus ei vastanda ma „vana“ „uuele“ mitte selleks, et vana kritiseerida, vaid selleks, et uurida edasisi tegutsemisvõimalusi. Puutudes oma igapäevatöös kokku perede ja vaimse tervise asjatundjatega, olen näinud, et paljude lapsevanemate hoiakud on väga avatud. Kusagil sisimas saavad nad aru, millal nad käituvad kohatult, kuid pole suutelised end niisama muutma. Nad vajavad konkreetseid soovitusi. Paraku on see koostoimimise vorm, mida mina propageerin, niivõrd uus, et rollieeskujud puuduvad.

Traditsiooniline psühholoogia esitab sageli küsimusi inimese emotsioonide kohta. Kui palju armastavad vanemad oma last? Kui palju vihkab poeg oma isa? Kui vihane on tütar oma ema peale? Need küsimused on olulised ses mõttes, et võimaldavad inimestel väljendada oma tõelist valu. Rõhutan, et ma pole veel kunagi kohanud lapsevanemaid, kes oma lapsi ei armastaks, ega lapsi, kes ei tunneks oma vanemate vastu kiindumust. Küll olen ma aga kohanud vanemaid ja lapsi, kes pole suutelised muutma armastavaid tundeid, mida nad üksteise vastu tunnevad, armastavaks käitumiseks.

Esimest korda ajaloos oleme valmis looma ehedaid suhteid, mis kätkevad endas võrdset austust nii meeste kui naiste, nii täiskasvanute kui laste vastu. Kunagi varem pole see nii suures ulatuses võimalik olnud. Võrdse austuse nõue tähendab avatust ja lugupidamist erinevuste vastu, mis omakorda tähendab, et peame loobuma oma senistest arusaamadest selle kohta, mis on õige ja vale üldisemas mõttes. Me ei saa enam lihtlabaselt asendada üht kasvatusmeetodit teisega. Me ei saa enam piirduda oma viljakate seisukohtade pelga moderniseerimisega. Koos laste ja lastelastega oleme me piltlikult öeldes asunud kaardistama täiesti uut territooriumi.

Järgnevatel lehekülgedel esitatud lood ja näited on mõeldud selleks, et ärgitada inimesi eksperimenteerima. Need pole mõeldud orjameelseks kopeerimiseks. Lapsevanemad pole mitte ainult eri soost, vaid ka

erinevad inimolendid, kes toovad endaga koosellu kaasa täiesti erineva varasema pereelu kogemuse. Samas on neil palju ühist. Me kõik oleme juba lapsena õppinud, et on väga mitmeid mooduseid luua suhteid teiste inimestega ning et ainult mõned neist moodustest on tõhusad. Liitumine uueks pereks annab meile võimaluse õppida kõike seda, mida meil polnud võimalik õppida oma esimeses peres. Kui ma ütlen, et lapsed on asjatundlikud ja targad, siis mõtlen ma, et nad suudavad meile õpetada seda, mida meil on vaja õppida. Nad annavad meile tagasisidet, mis võimaldab meil endas üles leida oskused, mille olime vahepeal kaotanud, ja aitavad meil loobuda tulutuist, mittearmastavatest ja ennasthävitavatest käitumismustritest. Selleks, et oma lastelt sellisel moel õppida, on vaja hoopis enamat kui lihtsalt nendega demokraatlikult rääkida. See tähendab, et me peame suutma arendada lastega dialoogi, mida paljud täiskasvanud ei suuda pidada isegi teiste täiskasvanutega: dialoogi, mis põhineb vastastikusel austusel.

Enne raamatu põhiosa juurde asumist tahaksin lähemalt selgitada mõnda oma teooria põhipunkti. Esiteks rõhutan tõsiasja, et igaüks meist peab ise leidma oma viisi, kuidas tegutseda nii, et see oleks kõige kasulikum nii meile kui meie lastele. See ei tähenda, et kõik moodused oleksid samavõrra head või et asju võiks teha ükskõik kuidas. Ma viitan raamatus läbivalt teatud kesksetele põhimõtetele, mis igaüks eraldi ja kõik kokku moodustavad kriteeriumid, mille järgi saame hinnata oma tegude tõhusust.

Samuti viitan ma sageli võtetele, mida on kasutatud ajaloos varem. Ma nimelt usun, et enamikul inimestel on endast ja oma tegudest parem aru saada siis, kui kasutada ajalugu peeglina.

Lõpuks tunnen ma muret, et mõnele lugejale võib jääda mulje, nagu püüaksin ma neid selle raamatu kaudu kritiseerida. Meie ajajärgule on omane kiiresti ohvrid välja selgitada ja süütunnet tekitada, seetõttu võib paljudel meist tekkida tunne, nagu oleks ka see raamat kriitiline. See pole aga kindlasti minu eesmärk.

Pereväärtused

Tänapäeva pered on jõudnud ainulaadsesse arenguetappi. Põhiväärtused, mis on olnud pereelu alustalaks rohkem kui kakssada aastat, on paljudes ühiskondades murenemas ja muutumas. Skandinaaviamaades olid muutuste esirinnas naised, kes said innustust sotsiaalse seadusandluse uuen-dustest ja heaoluriigi mugavustest. Mõnes teises riigis on sellele arengule tõuke andnud kodusõda või majanduslikud raskused.

Muutuste ulatus on erinev, kuid nende põhjus sama: hierarhiline, autoritaarne perekond, mille eesotsas on patriarh või patriarh, on kadu-mas. Maailma lõikes võib kohata väga erinevaid perekonnatüüpe. Mõned neist üritavad meeleheitlikult „vanade heade aegade“ standardeid säili-tada, teised aga katsetavad uusi ja tõhusamaid kooseluvorme.

Vaimse tervise edendamise seisukohalt on põhjust pidada neid muu-tusi igati teretulnuteks. Traditsioonilised perestruktuurid ja mitmed nen-dega seotud pereväärtused mõjusid nii lastele kui täiskasvanutele laasta-valt, nagu näeme ka alltoodud näidetest.

Kohvik Hispaanias

Isa, ema ja kaks poega vanuses kolm ja viis aastat on just lõpetanud jäätise ja koogi söömise. Ema võtab salvräti, sülitab sellele, haarab noorema poisi lõuast kõvasti kinni ja hakkab tema suud pühkima. Poiss tõstab protesti ja pöörab näo ära. Ema haarab poisi juuksetutist ja sisistab vihasealt: „Üle-annetu laps!“

Vanem vend vaatab toimuvat pealt ja teeb grimassi, kuid ainult hetkeks. Seejärel kangestub tema nägu neutraalseks maskiks. Ka isa näib vaevatud, kuid pöördub siis äkki ärritunult naise poole: „Kas sa ei saa siis poissi korrale kutsutud? Miks ta peab alati sellist jama tekitama!“

Selleks ajaks, kui nad kohvikust lahkuvad, on poiss end kogunud. Vaateaknaid silmitsedes märkab ta ühes poes uutmoodi mänguasja ja osutab innukalt sellele. Ta tahab, et ema ka vaataks. Ema on juba veidi eespool. Ta pöörab tagasi, haarab poisil käsivarrest ja rebib ta eemale, heitmata mänguasjale pilkugi. Poiss hakkab nutma, anudes, et ema siiski vaataks, kuid ema otsus väljuda olukorrast võitjana on kõigutamatu. „Tee oma nägu korda,“ kordab ta vaid järjekindlalt.

Kohvik Viinis

Välikohvikus istub kaks noort abielupaari. Ühel paaril on kaasas umbes viieaastane poeg. Pere tahab pärast ostutiiru tassi kohvi juua. Ettekandja ilmumise peale küsib ema pojalt: „Meie võtame kohvi, mida sina tahad?“

Poiss kõhkleb hetke ja ütleb: „Ma ei tea.“

Ärritunult lausub ema ettekandjale: „Tooge talle õunamahl.“

Kohv ja mahl jõuavad kohale ja mõne aja pärast ütleb poiss viisakalt ja ettevaatlikult: „Ema, kui võimalik, siis ma tahaksin ikkagi parem kokakoolat.“

„Miks sa siis kohe ei öelnud!“ vastab ema. „Joo aga oma mahla!“ Ise ütleb ta aga ettekandjale: „Poiss muutis meelt. Andke talle kokakoola sidruniga, siis saab ometi kord rahu!“

Poiss istub umbes kümme minutit rahulikult ning täiskasvanud vestlevad omavahel. Äkki vaatab ema kella ja ütleb poisile kurjalt: „Joo oma koka lõpuni!“

„Kas me hakkame minema?“ küsib poiss silmanähtava innuga.

„Jah, me peame nüüd koju kiirustama. Joo oma jook lõpuni!“

Poiss kulistab joogi suurte sõõmudega alla. „Valmis, ema,“ ütleb ta rõõmsalt. „Tegin ju kiiresti?“

Ema ei tee temast väljagi ja jätkab vestlust teiste täiskasvanutega. Taas istub poiss mõnda aega vaikselt. Poole tunni pärast küsib ta ettevaatlikult: „Ema, kas me hakkame varsti koju minema?“

„Pea suu, jõnglane!“ plahvatab ema. „Veel üks sõna ja sa lähed kodus otsekohe voodisse. Said aru!?“

Poiss vakatab ja tõmbub endasse. Teised täiskasvanud vaatavad poisi emale tunnustavalt otsa ja poisi isa asetab käe toetavalt naise käsivarrele.

Bussipeatus Kopenhaagenis

Vanaema ja kaks lapselast – neljane poiss ja kuuene tüdruk – ootavad bussi. Poiss sakutab vanaema mantlist ja ütleb: „Vanaema, ma tahan pissile!“

„Praegu ei saa,“ vastab vanaema. „Me peame kõigepealt koju minema!“

„Aga mul on hirmsasti vaja,“ ütleb poiss.

„Vaata ometi oma vanemat õde, kui suur ja mõistlik tema on,“ ütleb vanaema.

„Jah, aga mul on tõesti juba hirmus häda!“

„Kas sa ei kuulnud? Sa saad oma häda siis ära teha, kui me koju jõuame. Kui sa ilusasti ei käitu, siis ma räägin su emale. Ja siis ei saa sa enam kunagi minuga linna tulla!“

Nendes näidetes esinevad täiskasvanud pole halvad inimesed. Nad armastavad oma lapsi ja lapselapsi, neile pakub rõõmu see, kui lapsed ilusasti käituvad, ning nad oskavad hinnata nende lõbusaid ja armastusväärseid hetki. Nende täiskasvanute käitumine on aga mitteamastav, kuna nad on õppinud pidama mitteamastavaid tegusid armastavateks ja armastavaid tegusid vastutustundetuteks.

Mitmesaja aasta jooksul õpetasime me oma lastele eelkõige seda, kuidas respektierida võimu, autoriteeti ja vägivalda. Me ei õpetanud, kuidas lugu pidada teistest inimolenditest.

Perekond kui võimustruktuur

Aastasadu toimus perekond võimustruktuurina. Meestel oli selles absoluutne võim naiste ja täiskasvanutel laste üle. See kehtis ühtviisi nii elu sotsiaalsete, poliitiliste kui psühholoogiliste aspektide kohta. Hierarhia oli vääramatu: mees oli kõige pea, naine temast järgmine – kui peres polnud teismelisi poegi – ja kõige lõpus pojad ja tütreid. Abielu edukus sõltus naise suutlikkusest ja valmisolekust oma abikaasale alluda; lastekasvatuse selge siht oli muuta lapsed kuulekaks ja allutada nad võimupositsioonil olijatele.

Nagu kõikide totalitaarsete võimustruktuuride puhul, oli siingi ideaaliks avalike konfliktide puudumine. Need, kes ei nõustunud koostööd tegema, said tunda füüsilist vägivalda või pidid leppima sellega, et nende niigi nappi isiklikku vabadust piirati veelgi.

Neile, kes oskasid kohaneda, pakkus perekond turvalisust, kuid neile, kes oma isiksusetüübilt nii paindlikud polnud, võisid pere ja selle toimimismudelid mõjuda ülimalt kahjustavalt. Need, kes kannatasid ja kellel avaldusid haigussümptomid, allutati nii pedagoogide kui psühhiatrite ravile, et harjutada nad kärmelt uuesti võimustruktuuri reeglite järgi elama.

Kui pereisad ja lapsevanemad üritasid „korda teha“ naisi või lapsi, kes ei suutnud oma tundeid vaka all hoida, soovitati neil näidata sealjuures üles mõistmist, armastust ja otsusekindlust, kuid mitte oma võimust loobuda. Tulemuseks oli, et paljud naised ja lapsed suunati (sageli korduvalt) raviasutustesse ning neid sunniti võtma ravimeid.

Loomulikult on see kirjeldus ühtaegu ebatäielik ja ebaõiglane. Küllap oli traditsioonilises pereelus ka mõndagi nauditavat. Inimesed armastasid

üksteist. Neile, kes suutsid edukalt kohaneda, sai osaks erilist liiki turvalisus, mida kogevad totalitaarsete ühiskondade reeglitega kohanenud kodanikud.

Mõned meist võivad tunda nostalgiat „vana hea traditsioonilise perekonna“ järele, kuid tegelikult avaldas selline pere harva positiivset mõju indiviidi heaolule ja arengule. Ehk teisisõnu, kui vaadata asja sotsiaalsest vaatenurgast, siis näisid traditsioonilised perekonnad küll sageli edukad, kuid patoloogia, mida need tekitasid, oli pealispinna all lihtsalt peidus.

Alles 19. sajandi lõpupoolel hakkasime huvi tundma laste kui iseseisvate indiviidide vastu. Alles siis hakkasime aru saama, et laste intellektuaalsete ja emotsionaalsete vajaduste täitmine on nende heaolu ja arengu seisukohalt oluline. Naiste õiguste tunnistamine tuli veel hiljem, 1920. aastatel. Siis hakkasid naised nõudma, et neid võetaks tõsiselt kui sotsiaalseid, poliitilisi ja inimolendeid. Nii muutus perekond 20. sajandi esimesel poolel vähem totalitaarseks, kuid pereelu aluseks olev võimustruktuur jäi sisuliselt samaks.

Traditsioonilise perekonna pärandid avalduvad ka meie keelekasutuses. Need on pärit ajast, kui edukaks peeti konfliktivabu perekondi ja arusaam elutervest perest oli praegusest hoopis erinev. Järgnevalt püüangi ma kaasajastada paljude terminite ja mõistete definitsioonid, mida me lastest ja peredest rääkides kasutame.

Definitsioonid

Kasvatusmeetodid

Kuni 1970. aastate keskpaigani rääkisime me Skandinaavias ülima enesekindlusega lastekasvatus*meetoditest*. Uskusime, et lapsed on asotsiaalsed ja sarnanevad oma kalduvuste poolest pigem loomadega. Seetõttu tuli täiskasvanutel nendega rohkesti vaeva näha ja kasutada „meetodeid“, mis tagavad viimaste isiksusliku ja sotsiaalse arengu. Need meetodid võisid

sõltuvalt taustaks olevast ideoloogiast olla erinevad, kuid seisukohta, et vaja on kasutada mingeid „meetodeid“, ei seadnud kuni viimase ajani keegi kahtluse alla.

Nüüd, kui me teame, et lapsed on juba sünnist saadik inimesed, on absurdne edasi rääkida mingitest „meetoditest“. Mõelgem hetkeks, millise mulje meie jutt jätab, kui üritaksime seda seisukohta rakendada täiskasvanute suhetes. Kujutlegem näiteks meest, kes ütleb sõbrale või terapeudile: „Ma olen armunud ühte sihvakasse tumedapäisesse Portugali neiusse, aga mul on temaga probleeme. Kas te saaksite mulle anda mingi meetodi, et mul oleks temaga kergem koos elada?“ Ilmselt ei suuda täiskasvanud endale ette kujutada, et nad kasutaksid sellist lähenemisviisi teiste täiskasvanutega suheldes. Kuid just selline oli meie arusaam läbikäimisest lastega alates 18. sajandi algusest.

Kohe, kui lapsed sünnivad, on nad täiel määral inimesed. Teisisõnu, nad on sotsiaalsed, reageerimisvõimelised ja empaatilised. Need omadused ei ole õpetatavad, vaid kaasasündinud. Ent selleks, et need omadused saaksid areneda, on lastel vaja olla koos täiskasvanutega, kes näitavad üles austust sotsiaalse, inimliku käitumise vastu ja annavad asjakohast eeskuju. Mingi meetodi kasutamine suhetes, olgu see milline tahes, on mitte ainult mõttetu, vaid ka kahjulik, kuna see taandab lapsed neile kõige lähedasemate ja kallimate inimestega *objektideks*. Nii arstide kui teadlaste arvates on käes aeg muuta viise, kuidas me lastega suhtleme. On aeg jõuda subjekti ja objekti vahelistest suhetest subjekti ja subjekti vaheliste suheteni.

Jonniiga

Umbes kaheaastaselt hakkavad lapsed vähehaaval vabanema täielikust sõltuvusest oma vanematest. Nad tahavad iseseisvalt mõelda, tunda ja tegutseda. Meil ei teki mingeid kahtlusi selles, millal see *sõltumatuse iga* täpselt algab. Ühel hommikul, kui te oma kaheaastast tüdruki riidesse panete, lükkab ta teie käe eemale ja teatab: „Ise oskab!“ või „Ise teeb!“

Kuidas reageerib sellele enamik lapsevanemaid? Nad ütlevad: „Jäta! Sa ei oska. Anna, ma teen selle korda. Meil ei ole aega hakata nalja tegema!“ Ehk teisisõnu – selle peale, kui lapsed muutuvad sõltumatuteks, hakkavad paljud vanemad jonnima!

Samas näitab see lühike kirjeldus sedagi, kui taibukad on lapsed koostööd tegemisel. Kui lapsevanem reageerib oma kaheaastase tärkavale sõltumatusle vastumeelsuse ja trotsiga, muutub laps ka ise mõne kuuga kas jonnakaks, vastates jonnile jonniga, või siis kaotab initsiatiivi täiesti ja muutub üha sõltuvamaks.

Väikelastel on vajadus saada järjest sõltumatumaks ja enesekindlammaks, see on osa nende arengust. Ainult totalitaarne süsteem võib käsitleda lapse ainulaadse, talle loomuomase isiksuse vaba ja elutervet arengut probleemina. Jutt „jonnakatest“ lastest on võimupositsioonil olijate tüüpiline võte, mille eesmärk on lapsi ohjes hoida.

Teismeiga

Teismeiga on neutraalne meditsiiniline termin, mis on 20. sajandi jooksul omandanud ülimalt negatiivse varjundi. Teismeeaga seostatakse konflikte, lahkarvamusi ja probleeme. Pärast Teist maailmasõda kerkis esile sama negatiivne arusaam ka eelpuberteedist, mis püüdis justkui hoiatada väiksemate laste vanemaid, et probleemid on kohe-kohe ukse ees.

Objektiivselt nähtuna on teismeiga intrapsüühiline (indiviidi sisimas toimuv), psühhoseksuaalne arenguperiood, mis tekitab paljudes kahteist- kuni viieteistaastastes lastes ebakindlust ja segadust. Kujutelm, nagu võiks see areng iseenesest põhjustada konflikte suhetes, on jama. Konfliktide hulk ja intensiivsus sõltub muuhulgas täiskasvanute endi suutlikkusest teadvustada oma vanemliku rolli muutumist ning viisist, kuidas nad suhtuvad oma lapse isiksuse arengusse tema esimesel kolmel-neljal eluaastal.

Teismeliste mässumeelsus

Teismee kirjeldamisel kasutatakse tihti militaristlikku ja poliitilist sõnavara: mäss, sõltumatus, revolutsioon ja distsiplineerimatus. Selles pole midagi üllatavat. Võimustruktuuris, milles täiskasvanud esindavad stabiilsust ja panustavad konfliktivaba õhustiku säilitamisse, käsitletakse igasugust progressiivset arengut paratamatult kui rünnakut struktuuri vastu.

Samasugust dünaamikat võime täheldada keskealiste naiste puhul. Kui neil jõuab kätte menopaus, seostatakse iga nende tegu ja meeolu hormoonidega. See vabastab võimupositsioonil olijad ehk mehed igasugusest vastutusest igasuguste ebakõlade ees. Samamoodi süüdistatakse teismelisi teismeliseks olemises. Selle asemel peaksid täiskasvanud julgema endale tunnistada, et nende võim peresuhete kujundamisel hakkab vähenema.

Vaadeldgem järgnevalt veel mõnd mõistet, mida me traditsiooniliselt lastekasvatuses oleme kasutanud. Neis kajastub võimupositsioonil olijate reaalsuse käsitlemise viis. Nende mõistete taga on veendumus, et kõigi poolte jaoks on parim säilitada olemasolev võimustruktuur.

Piiride seadmine

Võimustruktuuride toimimiseks on vaja reegleid ja korda. Seetõttu on varasematel aegadel püütud paika panna teatud piire, et hoida laste füüsilised, vaimsed ja emotsionaalsed pürgimused kontrolli all. Need piirid (ehk see, mida lapsed tohivad ja ei tohi, peaksid ja ei peaks) olid lastele peale sunnitud, just nagu oleks perekond mingi kontrollorgan.

See süsteem pani täiskasvanud uskuma, et teatud piirid on lastele head ja vajalikud. Lastele piiride seadmise vajalikkust toetavad paljud inimesed, hoolimata sellest, et puuduvad tõendid, mis seda usku kinnitaksid. Lubage täpsustada: on tõsi, et laste areng on harmooniline ja eluterve neis peredes, kus täiskasvanud kehtestavad teatud piire. Ent nagu ma hiljem selgitan, on oluline, et nii lapsed kui täiskasvanud kehtestaksid

kõigepealt kumbki *oma* piirid. Kellelegi teisele piiride kehtestamine on elkkõige ikkagi võimu väljendus.

Piiride küsimus kerkib paratamatult esile iga kord, kui lapsevanemad laste kasvatamisest räägivad. Me oleme harjunud arvama, et ainult meie põlvkonnal on piiride seadmisega raskusi, et meie vanemad said selle ülesandega palju hõlpsamini hakkama. Tegelikult on piiride kehtestamine olnud alati raske. Lapsevanemad on alati ekspertidelt nõu küsinud, kuidas panna lapsed „käituma“ või „sõna kuulama“, nagu seda tavaliselt nimetatakse. Niikaua, kui pered on üritanud säilitada võimustruktuuri, on vanematel soovitatud piire kehtestades silmas pidada nelja elementi – ühtsus, resoluutsus, tagajärjed ja õiglus. Vaadelgem igaühte neist pisut lähemalt.

Ühtsus

Õeldakse, et ühtsuses peitub jõud. Täpselt selline arusaam peitub ühe tähtsaima pereelu kohta käiva tööekspidamise taga: „Oluline on, et vanemad oleksid kasvatusküsimustes ühel meelel.“ Ma olen kohtunud lugematu hulga paaridega, kes ohverdasid oma abielu selle nimel, et selle ideaali järgi elada, ning tundsid sügavat süütunnet, kui see neil ei õnnestunud. Nagu paljud teisedki lapsevanemad, uskusid nad, et lapsed tunnevad end kõige kindlamalt siis, kui nende vanemad on alati ühel nõul. Nad arvasid, et kui nad ühel meelel olla ei suuda, teevad nad oma lastele kahju. Teatav hulk eriarvamusi oli siiski lubatud, kuid neid tohtis väljendada ainult pärast laste magamaminekut. Laste juuresolekul ei lepitud millegi muu kui tingimusteta ühtsusega.

See tööekspidamine kehtib aga ainult siis, kui me käsitleme perekonda poliitilise üksusena. Tõepoolest, kui võimupositsioonil olivad peavad tagama reegli ja korra, siis on neil otstarbekam olla ühel meelel, sest nii saab oma lastele ühtse leerina vastu astuda.

Ühtsuse põhimõtet järgivad vanemad tajusid sedagi, justkui annaksid nende erimeelsused lastele võimaluse üht vanemat teise vastu üles ässitada

ja lüüa nii kiilu pere juhtide vahele. Ent tegelikkuses on ju vanemad harva ühel meelel. Paljudes peredes on isa ainult selleks astunud üles karmikäelise korralooja rollis, et ema saaks esitleda leebemat käitumist. Niisuguses olukorras ei käsitletud ema osa mitte kui ebalojaalse sõduri oma, vaid kui lahingusanitari oma, kelle ülesanne on haavatute eest hoolt kanda. Kuid isegi seda rolli täites ei seadnud naised tegelikult kahtluse alla vajadust kehtestada lastele piire ega üritanud vabaneda piirangutest, mis nende endi elu kammitsevad.

Minu arvates ei ole tähtis, kas lapsevanemad on kasvatusküsimumustes ühel meelel. Sisuliselt peavad nad ühel meelel olema vaid ühes asjas – nimelt selles, et nad ei pea ühel meelel olema. Ainult siis, kui vanemad peavad teineteise erinevaid arusaamu valedeks ja ebasoovitavateks, hakkavad lapsed tundma end ebakindlalt.

Resoluutsus

Resoluutsust, mis on oma sisult üsna lähedane ühtsusega, peetakse samuti vajalikuks vahendiks, säilitamaks võimustruktuure. Kui keegi pereliikmetest väljendab erinevat seisukohta, siis käsitletakse seda kui vaenulikku vastuseisu ja tulemuseks on konflikt. Mida tähendab sel juhul täiskasvanute resoluutsus? Seda, et nad suudaksid laste allumatuse peale ühel häälel „EI!“ hüüda.

Eluterve alternatiiv sellele võimumängule oleks avatud, igaühe jaoks sobilik dialoog, mis võtab arvesse laste soove, unistusi ja vajadusi sama palju kui täiskasvanute omi. Selline dialoog on märk tõelistest juhioskustest.

Tagajärjed

Oletame, et lapsed ei kuula sellegipoolest sõna. Ka siis mitte, kui vanemad on ühisel seisukohal ja resoluutsel hääletoonil lastega vestelnud. Mida nüüd teha? Sõltumata konkreetse konflikti iseloomust, valivad vanemad nüüd ühe kahest: nad kasutavad kas füüsilist vägivalda või piiravad laste isiklikku vabadust.

Kumbagi neist pole kerge ellu viia. Enamik vanemaid ei suuda oma lastele füüsiliselt haiget teha ega end süüdi tundmata laste isiklikku või sotsiaalset vabadust piirata. Just sellepärast haarame me selliste tuttavate õigustuste järele nagu

- „See kõik on ainult sinu enda huvides!“
- „Küll sa siis hakkad sellest aru saama, kui ise suureks saad!“
- „Sa pead õppima kohanema!“
- „See teeb mulle rohkem haiget kui sulle!“
- „Kui sa sõna ei kuula, peame seda sulle pähe taguma, kuni sa lõpuks aru saad!“

Mida lapsed sellest õpivad?

- Kui lapsevanem ütleb: „Mina olen see, kes siin praegu otsustab!“, siis õpivad lapsed sellest, et neil puudub isiklik vabadus.
- Kui lapsevanem ütleb: „Laps räägib siis kui kana pissib!“, siis õpivad lapsed sellest, et neil puudub sõnaõigus ja et nad peavad valima, mida rääkida tohivad.

Huvitav on see, et pärast laste karistamist tunnevad paljud vanemad muret, ega nad sellega enda ja lapse läbisaamist ei kahjustanud. Oma hirmu väljendavad vanemad sageli käskluse vormis: „Tule, tee nüüd isale kalli-kalli ja unustame kogu loo“ või siis kaudsemalt, küsimusena: „Kas me oleme nüüd jälle sõbrad?“ Iroonilisel kombel ütlevad täiskasvanud sedasama sageli ka teineteisele pärast armusuhte lõpetamist: „Ehk võik-sime vähemalt sõpradeks jääda?“

Vanemate piinlikkus ja kõhklused on täiesti õigustatud. Lapsi karistades lammutavad vanemad järk-järgult head läbisaamist nendega. Vanemad näitavad sellega, et nad loobuvad tekkinud konfliktis täielikult vastutusest ja ajavad süü lapse kaela. Taoline käitumismuster mitte ainult ei murenda lapse usaldust vanemate vastu, vaid kahjustab ka lapse eneseaustust*.

* Self-esteem (ingl. k.) - eneseaustus, ka eneseväärtustamine. (Toim)

Õigus

Paljudele vanematele tähendas laste kasvatamine enamasti kritiseerimist ja korrigeerimist, kui lapsed käitusid ebakorrektselt. Järglased pidid tunnistama, et nad olid valesti käitunud, või üles näitama siirast kahetsust. Selle mudeli järgi on täiskasvanute kohus tekitada lastes äratundmine, et nood on tõeliselt ja tõsiselt eksinud. Ja alles siis, kui eksinud on oma viga tunnistanud, saavad nad hakata end parandama. Selline mõttelaad tõi endaga kaasa järgmised väljendid.

- „Häbene ometi!“
- „Kas sul häbi pole?“

See kasvatusüsteem, kus kõik vanemate ja laste konfliktid olid seletatavad vigadega lapse kasvatuses, tähtsustas isemoodi õigluse mõistet, millest võimupositsioonil olivad hakkasid lähtuma. Sisuliselt andis see täiskasvanutele loa veenduda enne karistuse täideviimist, et laps tunneb end ikka tõesti süüdlasena, ja vajadusel selles ka last veenda. Seega ei keskendunud lapsevanemad niivõrd vägivallale, mida nad kavatsesid pruukida, vaid ebaõiglusele, mis võiks aset leida juhul, kui nad karistaksid last, kes on tegelikult süütu.

Paradoksaalsel kombel jätsid aga lapsed, kelle kasvatamisel oli sellest õigluse mõistest lähtutud, meelde ainult need juhtumid (ja tõstsid nende vastu protesti), kui neid oli karistatud ilmaasjata. Püsiv ja täiesti õigustamatu tunne, et laps on „vale“ jäi tähelepanuta, kuna see oli „normaalne“. See oli normaalne meeleseisund laste puhul, keda kasvatati süsteemis, kus kriitikat peeti kasvatuse ja õppimise alustalaks.

Õigluse mõiste oli päevakorral ka peredes, kus vanemad tegid suuri jõupingutusi, et mitte kohelda oma lapsi „erinevalt“. Selle mõtteviisi järgi pidid lapsed, hoolimata sellest, kui erinevad nad tegelikult olid, saama samasuguseid pühadekingitusi, samasuguseid autasusid, samasuguseid karistusi ja olema samamoodi kasvatatud. Tulemuseks oli, et mõned lapsed said seda, mida nad vajasisid, ja mõned ei saanud – see oli puhtalt

juhuse küsimus. Ent lapsevanematel oli süda rahul, sest nad olid enda meelest käitunud „õiglaselt“.

Kirjeldatud väärtustekompleks, mis põhineb iganenud arusaamal laste tegelikust loomusest, on paljudes maailma piirkondades jätkuvalt kasutusel. Ükskõik, mida me sellest kasvatussüsteemist arvame, oleme sunnitud möönma, et need meetodid on vägagi tõhusad, vähemalt olid seda varem. Kuid nende eesmärk – toota kuulekaid lapsi – on silmakirjalik. Me saame selle kokku võtta üheainsa hoiatava lausega, mida mina ja mu sõbrad oleme oma lapsepõlves kuulnud lugematu arv kordi: „Ja pea meeles, et sa kenasti käituksid, siis näevad inimesed, et sind on hästi kasvatatud!“

Meie vanemate prioriteetidid põhinesid välistel hinnangutel – et lapsed õpiksid, kuidas „läbi saada“, „kenasti käituda“, „sobituda“, „kombekalt rääkida“, et nad ütleksid „aitäh“, „kuidas läheb“ ja „aitäh, et ma olemas olen“. Lastelt ei eeldatud, et nad oleksid nemad ise. Neilt oodati, et nad näitleksid – täpselt nii, nagu seda tehakse näidendis. Täpselt nagu näitlejalt, oodati ka lastelt, et nad oma osa korralikult ära õpiksid.

Aastaid hiljem, kui me teame laste kohta niivõrd palju rohkem kui meie vanemad, on meil hea tark olla. Me ei tohi unustada, et meie vanemad, kes käsitlevad perekonda siiani kui võimustruktuuri, teevad nii siira usuga, et see on nende lastele parim. Nad ei mõista, et selline kasvatussüsteem on eelkõige võimu väljendus.

Demokraatlik vahemäng

Umbes kakskümmend viis aastat tagasi, kui minu põlvkond pereloomise ikka jõudis, tekkisid meil pereelu kohta uued arusaamad. Kätte oli jõudnud lühike ajajärk, mil pered üritasid end demokraatlike ideaalide järgi ümber struktureerida. Neid muutusi kannustas tagant naiste vabadusliikumine. Pärast aastasadu kestnud allasurumist tahtsid naised nüüd võrdsust. Naiste jõupingutuste siht oli muuta soorolle, jagada ümber